

Nánay István

A konok hit diadala

MÁTYÁS IRÉN 1953–2013

Gyanús volt, hogy régóta nem telefonált. Amikor aztán mégis hívott, beszámolt ugyan arról, hogy betegeskedik, de próbálta bagatellizálni a bajt, s az előtte álló évad nehézségeiről, terveiről szólt. Csak beszélgetésünk legvégén említette, hogy másnap újabb műtétje lesz, gondoljak rá, s pár nap múlva keressem. Próbálkoztam. Sokszor és hiába. Nem reagált, és nem hívott vissza. Hetek teltek el, mire végre beleszólt a telefonba – alig hallhatóan, erőtlenül. A máskor bőbeszédű Irén – vagy ahogyan mindenki szólította: Irénke – most szűkszavúan számolt be fájdalmairól, de az általa oly sokszor emlegetett nyírségi konokságával hitt (vagy legalábbis hinni akart) abban, hogy nyáron ott lehet a Bázison. Nem így történt. A harmincadik Zsámbéki Szombatok nélküle zajlik le.

Nélküle, de az ő szellemében. Hiszen a Zsámbéki Szombatok szétválaszthatatlanul összefonódott vele, s persze korán elhunyt férjével, Bicskei Gáborral. Évről évre a műsorfüzetekben, a férje emléke előtt tisztelegő megemlékezéseken és amatőr színjátszó találkozókön idézte fel azt a mindent eldöntő pillanatot, amikor 1982-ben kinevezték a kultúrház igazgatójának, s a Romtemplom lenyűgöző látványának hatása alatt Gáborban megszületett a terv: itt színházat kell csinálni. A rákövetkező évben megrendezték az első nyári bemutatósorozatot. A kilencediket azonban Irénnek már egyedül kellett megszerveznie.

Férje révén ismertem meg, akivel az amatőr színjátszó mozgalomban sokszor hozott össze a sors. Visszanézve, magától értetődő volt, hogy Irénnel épp az amatőr színházi érdeklődésünk lett a közös nevező. 1990-ben Sepsiszentgyörgyön megalakult a Jászó Társaság, hogy az erdélyi amatőr színjátszókat összefogja, és számukra bemutatózó fórumot biztosítson. Első fesztiváljukon jelen volt Irén, s az ott látottak alapján elhatározta: nemzetközivé teszi a Zsámbéki Szombatokat, amelyeken addig a hazai amatőr-alternatív együttesek előadásai voltak túlsúlyban. Én pedig a kilencvenes évek elején rendszeresen tanítottam Marosvásárhelyen, így sokat jártam Erdélybe, sok előadást láttam. Amikor Irén megszervezte a határon túli amatőr együttesek vezetőinek találkozóját, engem is bevont a munkába. A megbeszélésen az ilyenkor szokásos panaszáradaton túl döntés született arról, hogy a különböző régiók együttesének legyen fesztiváljuk Magyarországon, valamint – mivel a legnagyobb probléma (akárcsak a hivatásosoknál) a rendezőhiány – el kell indítani a rendezőképzést.

Amit Irén a fejébe vett, azt véghez is vitte. 1992-ben, erdélyi, vajdasági, felvidéki partnereivel összefogva, szinte fillérekből hozta össze az első nemzetközi fesztivált Zsámbékon, és három (majd négy) helyen megkezdődött az amatőr rendezők képzése. Év közben Sepsiszentgyörgyön vagy Kézdivásárhelyen, Dunaszerdahelyen, illetve Füleken, Zentán, sőt Lendván is tartottunk tanfolyamokat, majd nyáron a százötven hallgatóból a legígéretesebb ötvenet összegyűjtöttük Zsámbékon, hogy közös workshopon folytassuk a külön-külön elkezdett munkát.

E kétéves képzés motorja természetesen Irén volt, a pedagógiai háttérrel Lengyel Pállal mi biztosítottuk, és Boczárdi Lászlótól Soltis Lajosig, Fort Krisztától Darvas Ferencig, Sándor L. Istvántól Dobre-Kóthay Juditig nagyon sok szakembert vontunk be a tanításba. A későbbi, hasonló felépítésű tanfolyamokat már átadtuk a fiatalabbaknak, akik a saját közegükben folytatták azt, amit közösen elkezdtünk. Sok hallgatónk – akár megmaradtak amatőrnek, akár hivatásos művészek lettek – emlékezetes produkcióival rendszeresen visszajár Zsámbékra.

S ahogy a tanfolyamaink hallgatói itt kaphattak fellépési lehetőséget, a hazai fiatalok sokaságának is Irén adott esélyt a bemutatkozásra, aki ugyanazzal a felfedező kedvvel és érzékenységgel válogatta ki a nyolcvanas–kilencvenes években megsokasodó és izmosodó alternatív kezdeményezések közül a legjobbakat, az újító szelleműeket, a legvadabbakat, mint korábban a férje. Sokszor csak megsejtette a tehetséget, amikor bizalmat szavazott valakinek – gyakran azon kevesek véleményére sem hallgatva, akiknek tanácsát évről évre kikérte –, de az esetek többségében neki lett igaza.

A fiatalok alkotó jelenléte lett a Zsámbéki Szombatok egyik legfőbb vonzereje. Az, hogy együtt lehetett látni hasonló elkötelezettségű, látásmódú, mégis egymással vitázó pesti, vajdasági, felvidéki meg egyéb helyről való előadásokat; az, hogy az évek során végig lehetett követni: miként válik – például az egyébként igen ellentétes pályát befutó Schilling Árpád és Vidnyánszky Attila esetében – a hangját kereső ifjúból érett, jelentős művész; az, hogy amióta a Bázis lett a rendezvények helyszíne, az alkotói korlátokat tágitani igyekvőknek intenzív műhelymunkára, valamint hazai és határokon átnyúló kooperációkra nyílt lehetőségük.

Mindezt Irén természetesen tartotta, mivel maga sem tűrte a korlátokat. Azt vallotta, hogy a falakat mi

Schiller Kata felvétele

építjük magunk köré, és ha az ember megpróbál taszítani egyet azokon a falakon, mindig kiderül, hogy mozdíthatóak. Lehet, hogy csak nagyon picit mozdulnak, de mozdulnak. S az a dolgunk, hogy tágítsuk lehetőségeink határait.

Ki gondolta komolyan, hogy nemcsak az amatőrök szintjén, hanem a hivatásosok körében is lehet nemzetközi fesztivált szervezni egy pár ezres lélekszámú kis településen, ahol igencsak szegényes a színházi infrastruktúra? Ő hitt benne, s megvalósította. Éveken át tematikus (Csehov, *Don Juan*, *Szentivánéji álom*, Háború – most) fesztiválokat szervezett, amelyeken olyan kuriózumot is lehetett látni, mint a mongol vagy a Tiranai Nemzeti Színház fellépését (mindkét esetben az országok közötti diplomáciai viszony alakulásában is közrejátszott a meghívás).

Mégsem a fesztiválokra alapozta a nemzetközi programot, hanem az együttműködésre. Vendégelőadások éppen úgy szerves részét képezték a műsornak, mint a magyar és külföldi művészek közös munkái. Tulajdonképpen ez is az amatőröknek köszönhető, hiszen Irén az első táborba tanárnak hívott rendező, Gelu Colceag révén építette ki román színházi kapcsolatait. A fiatal román rendező, Beatrice Bleont visszatérő vendég volt Zsámbékon, s *A Mester*

és *Margaritától* (a Zsámbéki Szombatok első saját, önálló bemutatója) a *Szentivánéji álom* át *A kékszakállú herceg váráig* sorra vitte színre azokat az előadásokat, amelyekben a színészek eltérő anyanyelve dramaturgiai tényezővé vált, ugyanakkor e különbségeket a közös színpadi nyelv felülírta. Kivételes színházi ünnepnek számított Bocsárdi László két premierje (*Bánk bán*, *Antigoné*) is, amelyekben hazai és határon túli színészek játszottak együtt, s Katona drámájának Gertrudis-szerepében például olyan világnagyság lépett fel, mint Maia Morgenstern.

De olyan előadások is eljöttek a Romtemplom tövébe, mint Silviu Purcărete *Phaedrája* (Craiovai Nemzeti Színház), a bukaresti Nemzeti Színház *Romeo és Juliája* vagy a szintén bukaresti Odeon *Szerelmem*, *Elektrája*. Román rendezőkkel a határon túli magyar színházak előadásain is lehetett találkozni. A Zsámbéki Szombatok egy másik domináns műsorretege épp a kisebbségi magyar teátrumok rendszeres bemutatkozása volt. Hosszú időn át ezeket az előadásokat – a Kisvárdai Fesztivált leszámítva – csak itt lehetett látni, s a hazai szakma és a szélesebb közönség e fellépéseknek köszönhetően kezdett behatóbban ismerkedni az erdélyi, felvidéki és vajdasági színházakkal.

A Zsámbéki Szombatok akkor indult, amikor még alig volt nyári fesztivál, de ez különben sem illeszthető be a többi hasonló rendezvény közé, mert kezdetektől más volt a filozófiája. Irén komplex, összművészeti befogadó intézményt működtetett, amelyben nemcsak a színház különféle válfajai kaptak helyet, hanem a gyermekműsorok, bábelőadások, kórusmuzsika, az egyházzene, a dzsessz, a népzene éppen úgy, mint a tánc, a képzőművészet, a fotókiállítások.

S ami Irénnek legalább olyan fontos volt, mint a fesztivál művészi karakterének kialakítása, az munkásságának helyi beágyazottsága. Az első pillanattól kezdve azt tartotta, hogy egyedül, egy település közvéleményének ellenében semmit nem lehet létrehozni. S amikor megismerte Zsámbék viharos történetét, a helység három nemzetiségének közömbös vagy torzalkodó együttélését, megtalálta feladatát: békét teremteni az emberek között, s egy olyan nagy közösséget teremteni, amelynek tagjai ismerik, becsülik és tolerálják a többieket. A másság elfogadásához és tiszteletéhez is a színházon, a művészeteken keresztül vezetett az út. Az, hogy Irén évről évre minimális támogatásból volt képes lebonyolítani a nyári programokat, nagyban köszönhető a helyi lakosok, mesteremberek, háziasszonyok önzetlen segítőkészségének is. Többségük azért segített, azért kezdett előadásokat nézni, mert szerette Irénkét. Aztán egyre többeknek lett igényük is arra, hogy nyári szombat estéken színházba vagy hangversenyre menjenek. Így lett a Zsámbéki Szombatok valóban azoké, akiknek és akikért szólt, a zsámbékiaké.

Amit sikerült neki elérni az embereknél, egyre nehezebben sikerült a település vezetőinél, akik nem ismerték fel, miért jó és hasznos Zsámbéknak a nyári színház. Kilátástalan és áldatlan harcot vívott a hivatalosságokkal, de nem lehetett őt legyőzni. Kiálltak mellette a helyi polgárok, de a színházi szakma is. Ez – és férje emlékéhez való hűsége – adott neki erőt az újabb és újabb gáncsok elleni harcához.

S amikor már-már ellehetetlenült a saját településén, kapott segítséget más önkormányzattól, s elérte régi álmát: használatba kapta a volt légvédelmi rakétabázist, amelyből elkezdhetette kialakítani a Zsámbéki Szombatok új helyszínét, „a” Bázist.

Ez az új helyzet szárnyakat adott Irén tettvégyának, hiszen a különböző betonbunkerek, rakétasilók és a természeti táj együtt ugyanúgy megihlették a művészeket, mint annak idején a Romtemplom, tehát neki az alkotói álmok realizálásához kellett megteremtenie a forrásokat. Ez azonban egyre nehezebben ment. Bürokratikus akadályok tucatjait kellett legyőznie, fifikásnak és fortélyosnak kellett lennie. Háttérének biztositására – a helyi igényt felismerve, de a túlélés egyik lehetőségeként is – hozta létre a körzet turisztikai irodáját, majd diplomáciai érzékének, konokságának és rámenősségének köszönhetően megszületett a légvédelmi rakétaeszközök teljes arzenálját bemutató állandó múzeum.

Nagyon büszke volt arra, hogy Magyarországon ő kapott elsőnek komplex, kulturális célú európai uniós támogatást, s mérhetetlenül fájt neki, hogy e tényt hivatalosan elhallgatták. Ebből a pénzből született meg 2003-ban a három országra kiterjedő, több évre szóló, commedia dell'arte alapú *Woyzeck*-projekt. Évről évre több előadásnak adott helyet, nem telt el nyár, hogy legalább egy magyar ősbemutatót ne tartottak volna, és a szezon hossza is bővült. Hazardírozni kényszerült. Olyan programokat is bevállalt, amelyekre induláskor még hiányzott a fedezet. Az utóbbi időben gyakran a saját pénzből hitelezte meg az egyre gyérülő, kiszámíthatatlanul folyósított pályázati összegeket.

Utolsó beszélgetéseink egyikén elmondta, régóta érzi a permanens szorongás és stressz hatásait, de panaszait nem vette komolyan. A külső szemlélő soha nem is vehette észre, hogy valami bántja, hogy gondjai van-

nak. Mindenkit mosolyogva, háziasszonyként fogadott. A nézők túlnyomó többségével – helyiekkel és pestiekkel, a törzsközönség tagjaival és az évente csak egyszer-kétszer odalátogatókkal – személyes kontaktusban volt. Csak ritkán engedte meg magának, hogy szűk, mondhatni, baráti körben kiboruljon.

Leginkább a kilencvenes években, az önálló intézménnyé válás időszakában tapasztalhattam meg, hogyan lesz nála ötletből terv, majd abból valóság. Sokat vitatkoztunk, mert gyakran irreálisnak tartottam egy-egy ötletét, ő pedig földhözragadtan a realitásérzékemet. Mégis kölcsönösen inspirálók voltak a sokszor órákig tartó, főleg telefonon bonyolódó eszmecsereink. Volt egy cinkos szemvillanása és győztes mosolya, ha egy-egy produkció közben vagy után összenéztünk: látod, mégis megszületett. E néma dialógusban visszajelezhettem: igazad volt. Egymás között a hibákról, a fiaskókról, a félsikerekről is őszintén tudtunk beszélni. De ilyenkor is harcias anyaként védte „gyerekeit”, az alkotókat, és ugyanolyan vehemensen, ahogy lelkesedni tudott dolgokért, talált mentséget a botlásokra.

Emlékszem, ahogy a kaposvári egyetemisták *Ahogy tetszik-jénél* végigkísért Mohácsi János rendezésének sok-sok órás vándorlásán a semmibe vesző, meditatív záró kép helyszínéig, ahol együtt éltük át azt a lebegést, ami a sötét, csillagos égbolt alatt egy röpke pillanatra közösséggé tette a végig kitartó közönséget.

Ezt az immár megismételhetetlen élményt felidézve gondolok Mátyás Irénre, arra a színház- és közösségteremtő asszonyra, akinek kivételes jelentőségű munkásságát értékelni az utókor elodázhatatlan feladata lesz.

A Zsámbéki Nyári Színház harminc évéről szóló interjúnk Mátyás Irénnel a SZÍNHÁZ 2012. decemberi számában olvasható.

ÉLET ÉS ●
IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

MINDEN PÉNTEKEN!

**KERESSE A HÍRLAPÁRUSOKNÁL
VAGY FIZESSEN ELŐ!**

Kedvezményes éves előfizetési díj 15.500 Ft

Megrendelhető a szerkesztőségben: 1089 Budapest, Rezső tér 15.

Tel: 06-1 210-5149, 210-5159; Fax: 303-9241

e-mail: lapterjesztes@es.hu